

**What´s in it for the worker?
- En studie av rättvisemärkt vin i
Sydafrika**

Av Alexandra Johansson, Eva Mattsson och Ingemar Gustafsson 2007

Innehållsförteckning	s.2
1. Inledning och frågeställning	s.3
2. Bakgrund	s.4-7
3.01 Historia	s.4
3.02 Befolkningsgrupper	s.4
3.03 Ekonomi & Utveckling	s.4
3.04 Den tidigare landlagen och dess konsekvenser	s.4-5
3.05 Landreformen	s.5
3.06 BEE	s.5
3.07 Arbetslagstiftning	s.5
3.08 Facklig anslutning	s.5
3.09 Vinindustrin	s.5-6
3.10 Varumärket är allt	s.6
3.11 Rättvisemärkt	s.6-7
3. Metod och besök	s.7-8
4.01 Förberedelser	s.7
4.02 Food and Allied Workers Union	s.7
4.03 Sonop Wine Farm	s.7
4.04 Fair Hills Project	s.7
4.05 Origin Wine	s.7
4.06 Vinhandlare Ansgar Flaatten	s.7
4.07 Treasure Trading – Citrusdal	s.8
4.08 Stellar Organics	s.8
4.09 Charles Back – Fairview	s.8
4.10 Sammanställning	s.8
4.11 Sandra Kruger - Fair Trade South Africa	s.8
4. Iakttagelser och reflektioner	s.8-11
5.01 Hur stor är kakan?	s.8-9
5.02 Var skapas värdet inom vinindustrin?	s.9
5.03 Positionering och struktur	s.9
5.04 Ägande och varumärken	s.10
5.05 FLO-certifieringen	s.10
5.06 Premien	s.10
5.07 Arbetarnas löner, förmåner och ägande	s.10-11
5.08 Facklig organisering	s.11
5.09 Svar på frågeställning	s.11
5. Rekommendationer inför framtiden	s.11-12
6.01 Säkerställa arbetarens del av kakan	s.11-12
6.02 Höj ”minimipriset” med en bonusdel	s.12
6.03 Varumärkeskonstroll	s.12
6. Källor	s.12

1. Inledning och frågeställning

Tre skäl till att vi valde att studera vinindustrin i Sydafrika:

- Vi ville undersöka en industri som tillverkar en förädlad produkt.
- Vin är en växande marknad i Sverige
- Systembolaget har genom sin monopolsituation, och goda personalutbildningskultur, en unik möjlighet att påverka utbudet av, och kunskapen om, rättvisemärkt-certifierade viner i Sverige.

Vi beslutade att vårt informationsarbete efter resan skulle vända sig mot Systembolaget, där personalen får gå kontinuerliga kurser för att uppdatera sin kunskap om sortimentet. Tack vare dessa regelbundna kurser finns en jämn hög kunskapsnivå inom företaget. Däremot verkar kunskapsnivån om rättvis handel och rättvisemärkt än så länge vara relativt låg. Vi hoppas därför att en informationsinsats riktad mot Systembolaget kan resultera i att kunskandet sprider sig ner i organisationen, och att utbudet av rättvisemärkt-certifierade viner ökar. Vårt val av informationsinsats gjorde också att vi valde en relativt enkel och öppen frågeställning:

”Är det bättre att köpa rättvisemärkt vin, och i så fall varför?”

- ***Vad innebär FLO-certifieringen för arbetarna på vinfarmerna?”***

Vi går in mer på FLO och rättvisemärkt senare men för att enklare förstå vad vi syftar på är här en kort beskrivning från rättvisemärkts hemsida:

”En produkt som är märkt med symbolen för Fairtrade/Rättvisemärkt ger garantier för att den är certifierad i enlighet med internationella Fairtrade-kriterier. Rättvisemärkt är den svenska representanten i Fairtrade Labelling Organizations International (FLO), som utvecklar kriterier, utför kontroller samt ger utvecklingsstöd till odlare och anställda i utvecklingsländer.”

(När en vinfarm blir FLO-certifierad kan den sälja rättvisemärkt-certifierade vindruvor till vin.)

Innan avresan till Sydafrika tog vi kontakt med svenska importörer, samt sydafrikanska exportörer och vinproducenter. Några av våra besök var preliminärbokade i förväg. Dessutom hade vi information från deltagarna i 2006 års rättvis handelkurs.

Målet var att få en samlad bild av vinindustrin hela vägen från druva till flaskan på hyllan. Vår avsikt var att besöka både FLO-certifierade och ”konventionella” farmar. Vi ville se vad som var de avgörande frågeställningarna för en arbetare inom vinindustrin, och hur man handskas med dessa. Vad innebär FLO-certifieringen? Bidrar den till några förbättringar? Och vad kan göras bättre? Vår resa gav oss både många svar och nya frågor.

Denna rapport inleder med en bakgrund vilken beskriver det sydafrikanska samhället i stort, men kanske framförallt jordbrukssektorn och vinindustrin. Sedan följer en kort genomgång av vilken metod vi använde för att söka svar på våra frågor. Därefter berättar vi om våra iakttagelser, vilka problem och utmaningar som vi upplever finns inom vinindustrin, samt specifikt för FLO-certifieringen. Slutligen presenterar vi de rekommendationer som vi tror kan utveckla FLO:s kriterier så att de ytterligare kan förbättra för arbetare och odlare inom vinindustrin i Sydafrika.

Större delen av vår ca 2,5 veckor långa undersökning var förlagd i Södra Kapprovinsen, då vinindustrin främst är belägen där. Tusen tack till alla som har tagit emot oss på ett fantastiskt sätt i Sydafrika, och lyssnat på våra ständiga frågor!

3 Bakgrund

Första steget mot att kunna ge en rättvis bild av vinindustrin är att skaka av sig sina svenska referensramar. Här följer därför en kort sammanfattning av det sydafrikanska samhället, jordbrukssektorn, vinindustrin och dess utmaningar.

3.01 Historia

Det första de allra flesta tänker på när det gäller Sydafrika är förmodligen apartheid, Nelson Mandela och ANC:s befrielsekamp. Tyvärr, befrielsen till trots, är det sydafrikanska samhället fortfarande starkt präglad av uppdelningar mellan etniska befolkningsgrupper. Rasismen finns kvar än idag, men under andra mer subtila former. Lagar går förhållandevis snabbt att ändra, men människors inställning tar generationer att förändra.

Kolonialtiden präglade Sydafrika på samma sätt som många andra afrikanska länder, där ursprungsbefolkningar nedvärderades jämfört med de europeiska befolkningspopulationer som successivt flyttade in i landet. Men värre skulle det bli. Under apartheidregimen (1948-1994) skiljdes raserna åt med juridisk makt. Detta statliga förtryck, med allt vad det innebar i förlorade utvecklingsmöjligheter för alla utom den vita minoriteten, upphörde officiellt 1994 när Nelson Mandela valdes till landets första svarta och helt demokratiskt valda president. Man kan inte nog understryka vad dessa "förlorade" decennier betyder för landets och dess folks framtida utvecklingsmöjligheter.

3.02 Befolkningsgrupper

Sydafrika har ca 47,6 miljoner invånare (2006) och är till ytan ungefär tre gånger så stort som Sverige (1 221 037 km²). Elva språk har officiell status: engelska, afrikaans, ndebele, nordsotho, sysotho, siswati (swazi), tswana, venda, xhosa och zulu. Som det ser ut nu är den svarta befolkningsgruppen störst med 77 procent. Näst störst är den vita gruppen med 13 procent, och de färgade står för 9 procent av befolkningen. Därutöver har Sydafrika en asiatisk befolkning på runt 1 procent.

3.03 Ekonomi & Utveckling

Som en naturlig följd av att i sekel ha blivit politiskt gynnade äger 5 procent av befolkningen, där en absolut majoritet är vita, ca 90 procent av de materiella tillgångarna. Som motpol, och ytterligare ett resultat av historien är de 50 procent av befolkningen vilka lever på mindre än 500 kronor i månaden - en samhällsgrupp som domineras av svarta. Arbetslösheten ligger, om man lutar på officiella siffror på 29 procent, men många uppskattar den att vara uppemot 40 procent. På grund av den bristfälliga undervisning som den svarta och färgade befolkningen fick under apartheid, är utbildningsnivån låg i landet. Det har även medfört svårigheter för dagens generationer, då ofta inte traditionen, kunskaperna, (eller pengarna) finns hos föräldrarna. Bristen på välutbildad arbetskraft begränsar tillväxten inom många sektorer i den sydafrikanska ekonomin. En annan stor faktor till utvecklingsproblem är HIV/Aids-epidemin. Över 21 procent (2003) av Sydafrikas befolkning är smittade av HIV-viruset. Då boendesituationen i Sydafrika också är undermålig och domineras av stora kåkstäder, kämpar politikerna med frågan vad man först ska prioritera: bostäder, jobb, sjukvård, eller utbildning. Trots allt detta har landet en stark tillväxt (4,5 procent 2006). Landets BNP låg 2006 på 5 411 US dollar, vilket nästan är en fördubbling sedan 2004 då den låg på 2 859 US dollar. Sydafrikas ekonomi är överlägset störst i Afrika. Många internationella investerare ser landet som en "framtidsmarknad". Viktigaste exportvaror är guld, ädelstenar, metaller, metallprodukter, och olika livsmedel.

3.04 Jordbruket

Runt en tredjedel av Sydafrikas befolkning arbetar inom jordbruket men sektorn står endast för 4 procent av Bruttonationalprodukten. Detta är dock i enlighet med de flesta länder som utvecklas från att vara ett s.k. "utvecklingsland" till ett "industri- och serviceland". Landets geografiska variation och speciellt gynnsamma klimat möjliggör odling av i princip alla sorters frukter, grönsaker och grödor. När apartheidregimen föll upphörde också omvärldens handelssanktioner, vilket medförde ett uppsving för hela industrin. Främst gynnades citrus- och vinindustrin. Däremot blev de lantbrukare som var beroende av apartheidtidens exportsubventioner hårt drabbade av den nya verkligheten. Borttagandet av dessa, tillsammans med effektivare produktionsmetoder har bidragit till att över 500 000 personer har förlorat sina tidigare arbeten inom jordbruket. Sydafrikas klimat för också med sig en viss nyckfullhet gällande regnmängder. Eftersom landet varken har några större sjöar eller floder för konstbevattning är upprepade torrperioder ett besvärligt problem.

3.05 Den tidigare landlagen och dess konsekvenser

Jordbruket är fortfarande fast i en nästintill feodal struktur där de vita farmägarnas verklighet skiljer sig markant från de svarta och färgade lantarbetarnas, vilka ofta både arbetar och bor på farmen. Även detta har en historisk förklaring. 1913 infördes den landlag som gav den vita minoriteten 87 procent av all sydafrikansk mark, vilket

blev startskottet på decennier av tvångsförflyttningar av den svarta och färgade befolkningsmajoriteten, som mer eller mindre tvingades in i lönearbete hos de vita farmägarna.

3.06 Landreformen

Den sydafrikanska regeringen som tog över efter apartheids fall satte upp ett mål för att lösa dessa orättfärdigheter: 30 procent av den jord som 1995 ägdes av vita ska övergå till svart ägande före 2014. Detta mål visade sig snart vara oerhört svårtuppnått, med de fredliga metoder som det regerande partiet ANC valde. Hittills har endast ca 4 procent av landområdena omfördelats. Priset på landområdet skulle vara marknadsmässigt och reformen fick ledorden: "villig säljare, villig köpare" – en kombination som visat sig vara svår att uppnå.

3.07 BBBEE

Broadbased Black Economic Empowerment är namnet på ett annat av ANC-regeringens program för att rätta till de stora tidigare rasrelaterade orättvisorna i landet. BBBEE:s mål är att underlätta och uppmuntra svart ägande och ledarskap på olika nivåer i näringslivet. Ett företag får poäng utefter hur många BBBEE-kriterier de uppfyller, och ju fler poäng de får desto större chanser har de att få uppdrag av det offentliga. Men BBBEE påverkar inte bara företag som vill handla med staten. Inom den offentliga upphandlingen finns också BBBEE-kriterier som säger att det företag som handlar med staten, också ska ha handelspartner som har höga BBBEE-poäng. Ju fler förbindelser med andra "BBBEE-företag" som ett företag har, ju bättre BBBEE-poäng får det. Detta visade sig ha stor betydelse inom vinindustrin, då FLO har antagit speciella regler för Sydafrika som liknar BBBEE. Vi går närmare in på detta senare i rapporten.

3.08 Arbetslagstiftning

Sydafrika anses av många idag ha en relativt progressiv arbetslagstiftning, vilken reglerar allt från arbetsförhållanden, arbetstid, semester, sjukledighet, barnledighet, övertidsersättning, minimilön m.m. Denna är ett resultat av ANC-regeringens övertagande. Under apartheid hade svarta och färgade arbetare i princip inga rättigheter, och värst var det för lantarbetare. Vår erfarenhet från de farmer vi besökte var att många idag följer den sydafrikanska arbetslagstiftningen, men det finns rapporter som pekar på det motsatta. Hur det än ser ut så skiljer sig de nuvarande arbetslagarna inte nämnvärt från FLO:s kriterier om arbetsförhållanden/förmåner/löner. Det enda märkbara är i princip barnledigheten, som är något längre i FLO:s kriterier. FLO-certifieringen är ur det perspektivet en garant att farmerna följer lagen. Man har dock valt att lägga till landspecifika kriterier för FLO-certifieringen i Sydafrika, som reglerar arbetarägandet och inflytandet i företaget, vilket vi kommer in på senare i rapporten. Lantarbetare har den lägsta lagstadgade minimilönen i landet. Den varierar något mellan regionerna men ligger ungefär omkring 1000 rand i månaden (ungefär lika mycket i kronor). För att sätta detta i perspektiv kan man nämna t.ex. matpriserna i Sydafrika som enligt egna uppskattningar ligger ungefär på en nivå som motsvarar hälften av Sveriges.

3.09 Facklig anslutning

Sydafrika har relativt hög organiseringsgrad om man jämför med andra utvecklingsländer, uppemot 40 procent. Fackföreningsrörelsen var inblandad i befrielseströrelsen, och centralorganisationen COSATU (ungefär som LO/TCO) har fortfarande starka kopplingar till regeringen ANC. Däremot är organiseringsgraden bland lantbrukarna endast några enstaka procent. Den uråldriga strukturen på farmerna är förmodligen en av orsakerna till detta. Farmägaren har ofta stort inflytande över arbetarna, vilka är starkt beroende av sin arbetsgivare/hyresvärd. Få farmägare har någon ambition att rubba maktförhållandena mellan arbetsgivare och arbetstagar, och därför är inställningen till fackförbund ofta negativ. Utöver en allmän skepticism är många även tveksamma till fackföreningarnas politiska koppling. Ett företag måste dessutom, enligt sydafrikansk arbetslagstiftning, ha en facklig anslutningsgrad på över 50 procent för att kollektiva förhandlingar ska kunna hållas. Lantarbetare är förmodligen därför bland den fattigaste arbetande gruppen i landet. Många har dessutom bara arbete under högsäsong.

3.10 Vinindustrin

Efter apartheidregimens fall och den efterföljande avregleringen av vinindustrin på 90-talet har Sydafrikas vinindustri blomstrat. Exporten åttafaldigades mellan 1992 och 2001. Denna period har präglats av export, expansion och modern teknik i vinframställningen. Den sydafrikanska vinindustrin har därför en stor inverkan på landets nya ekonomi. Idag räknar man att den sammanlagda vinindustrin (farmer, vinkällare och turism) omsätter 16,3 miljarder rand årligen, och sysselsätter ca 257 000 människor. Sydafrika är det åttonde största vinproducerande landet i världen med sina 686 miljoner liter (2006), och över hundra tusen hektar av vingårdar. Sen år 2000 har omsättningen i den sydafrikanska vinindustrin ökat med 45 procent, främst tack vare exportmarkanden.

På listan på vilka länder som köper mest sydafrikanskt vin ligger Sverige på fjärde plats. Framförallt boxvinerna är storsäljare på Systembolaget. Sydafrika räknas som den "nya världen" inom vin, men vinodling har pågått i Kapområdet ända sedan 1659. Sydafrika är även pinotage-druvans ursprungsland. Druvan är en korsning mellan pinot noir och cinsault och har hjälpt till att lansera landet som framstående inom vinindustrin. Som det flesta tillverkningsindustrier känner sydafrikanska vinproducenter av globaliseringen genom att multinationella koncerner tar över marknaden, ofta genom uppköp av tidigare inhemska ägda vinproducenter.

Många av landets vinproducenter har på senare tid även framställt sig som i framkant även etiskt och miljömässigt. Som exempel kan nämnas att det första vinet som fick en rättvisemärkt-certifiering; "Isabello", var sydafrikanskt. År 2003 kom den första FLO-standarden för produktion av vindruvor ämnad för vin. Sydafrika har flest FLO-certifierade vingårdar i världen. Hela 22 gårdar är certifierade i landet (juni 2007), resterande certifierade gårdar finns i Argentina (1) och Chile (5). De 22 sydafrikanska gårdarna är grupperade runt 5 "cellers" (som framställer och lagrar vinet). Sydafrika producerar 18,000 ton rättvisemärkt-certifierade vindruvor per år och sysselsätter 1900 permanenta och säsongarbetare. I relation till den övriga vinmarknaden är dock rättvisemärkt-marknaden en relativt marginell företeelse.

3.11 Varumärket är allt

Rättvis handelrörelsen har bidragit till att öka konsumenternas krav på återförsäljarna att kunna erbjuda varor som har producerats rättvist. Framför allt i Storbritannien har rättvis handel ökat lavinartat. I takt med att konsumenterna kräver rättvist handlade varor ser många företag rättvisemärkt-certifierade varor som ett sätt att stärka sin etiska image. Att använda rättvisemärkt-certifieringen har därför blivit en marknadsföringsstrategi och de stora brittiska kedjorna tävlar om vilka som har mest och billigast rättvisemärkt-certifierade produkter. Denna konkurrens pressar ner priserna till en grad som i vissa fall kan diskuteras överrensstämma med "fair trade-filosofin". Eftersom det har blivit viktigt i Storbritannien att ens varumärke förknippas med den nya etiska trenden vill dessa stora företag företrädesvis köpa rättvisemärkt vin i bulk. Bulkvin är färdigt vin som säljs obuteljerat i stora kvantiteter för att sedan buteljeras och distribueras under valfritt varumärke, men med den åtråvärda Fairtrade-loggan. Denna trend skrämmer många vinproducenter i Sydafrika då producenten går miste om det mest värdefulla inom vinindustrin, sin image samt de inkomster som genereras av att sälja ett eget varumärke. För det är där de stora vinstmarginalerna finns.

3.12 Rättvisemärkt

"Rättvisemärkt är en oberoende produktmärkning som bidrar till bättre arbets- och levnadsvillkor för odlare och anställda i utvecklingsländer."

"En produkt som är märkt med symbolen för Fairtrade/Rättvisemärkt ger garantier för att den är certifierad i enlighet med internationella Fairtrade-kriterier. Rättvisemärkt är den svenska representanten i Fairtrade Labelling Organizations International (FLO), som utvecklar kriterier, utför kontroller samt ger utvecklingsstöd till odlare och anställda i utvecklingsländer." / www.rattvisemarket.se

Kriterierna för FLO-certifieringen är olika beroende på produktens och ursprungslandets specifika situation. Följande beskrivning är en grov förenkling av kriterierna för vindruvor i Sydafrika (det är druvorna som certifieras, inte vinet). Arbetarnas rättigheter och förmåner skiljer sig som sagt inte nämnvärt från den sydafrikanska arbetsmarknadslagstiftningen (arbetsförhållanden, arbetstid, semester, sjukledighet, barnledighet, övertidsersättning, minimilön m.m). Barnledigheten är dock något längre i FLO:s kriterier. Lönenivåerna på farmarna ska vara minst den lagstadgade minimilönen, men det finns ett s.k. "processmål" att de ska succesivt ska röra sig mot s.k. "levnadslöner". Hur man räknar ut en "levnadslön" är det dock många som tvistar om, och är därför ett relativt svårdefinierat kriterium. Farmägaren ska få ett minimipris för druvorna som överstiger kostnaden för "hållbar produktion". Därutöver tecknas långsiktiga handelsavtal, vilket ger trygghet för dem med små marginaler att leva på. Utöver den högre betalningen får arbetarkollektivet via Joint Bodyn (se nedan) en extra premie, vilken har ett bestämt värde per sålt kilo druvor. Premien ska användas till att utveckla lokalsamhället socialt och ekonomiskt, t ex i ett nytt dagis, samlingslokal, transporter eller hälsovård. Beslutet för hur premien ska användas tas demokratiskt i en "Joint Body" som skall representera både arbetare och management. Betydelsen av denna premie går vi in på mer senare i rapporten. FLO-certifieringen handlar dock inte bara om att bygga samhället och få en bättre ekonomisk situation. Kriterierna sätter upp minimistandarder för bostäder, främjar demokratin, deltagandet, organisationsrätten samt miljöhänsyn i produktionen. Det finns t.ex. en lång lista på förbjudna bekämpningsmedel. Barnarbete och diskriminering motverkas, och arbetsgivaren måste förse arbetarna med olika sorters fortbildningskurser.

FLO:s sociala kriterier gäller i nuläget ej för licenstagare inom vinprocesserna; vinproduktion, export eller detaljhandel. Certifieringen avser endast farmer och deras arbetare (även säsongarbetare). Kriterierna inom FLO

gäller alltså inte arbetare inom förädlingsleden. Däremot måste de som producerar, exporterar, importerar, och säljer en rättvisemärkt vara, skaffa en licens för detta av FLO.

Enligt FLO:s kriterier måste uppköparen av vindruvorna betala ett minimipris (eller "costs of sustainable production"). Ett kilo FLO-certifierade vindruvor från Sydafrika kostar 0.15 Euro. Därutöver tillkommer premien på 0.05 Euro per kilo, vars användningsområde direkt kontrolleras av arbetarnas Joint Body.

I Sydafrika finns dessutom särskilda FLO-kriterier som liknar BBBEE. Dessa kriterier var inne i en omarbetsprocess under den tid vi besökte landet, men beskriver hur sydafrikanska FLO-certifierade farmer (med en omsättning över 5 miljoner rand/år) måste erbjuda de anställda mer än 25 procentigt ägande i "the farming enterprise". Detta kriterium var mycket omdiskuterat, och lösningarna var minst lika många som företagen. Pengarna för att köpa in arbetarkollektivet i företaget kommer oftast från staten – en process som tar lång tid. Kriteriet kom till för av samma anledning som BBBEE, och går ut på att de anställda ska få ett reellt inflytande i företaget.

4 Metod och besök

4.01 Förberedelser

Vi tog kontakt med svenska importörer, samt sydafrikanska exportörer och vinproducenter, innan avresa. Några av våra besök var därför preliminärbokade i förväg. Resten av kontakterna gjordes via telefon och rekommendationer på plats. Därutöver hade vi information från deltagarna i 2006 års rättvis handelkurs.

4.02 Food and Allied Workers Union

I Kapstaden träffade vi Ivan F. Fortuin, ombudsman på FAWU, Food and Allied Workers Union, den fackförening som omfattar lantarbetare. Han höll först en presentation för hela klassen, sedan genomförde Ingemar en intervju.

4.03 Sonop Wine Farm

När vi kom ner till Kapstaden fick vi en mjukstart på vårt uppdrag genom ett klassgemensamt besök på Sonop Winefarm i Paarl, strax utanför Kapstaden. Där fick vi goda möjligheter att prata ensamt med arbetare på farmen, vilka också satt i Joint Bodyn. Därutöver gjorde vi kortare intervjuer med ansvarig vinmakare på Sonop. Han hade även god insikt i Fairtrade. Vidare fick vi se arbetarbostäderna, dagiset, samt ett påbörjat bygge av en datasal. Besöket gav oss referensramar för vårt första inbokade besök som var "Fair Hills projekt" och farmerna runt Du Toitskloof Cellar.

4.04 Fair Hills Project

Fair Hills Projekt är ett fairtrade-projekt där flera FLO-certifierade farmer har en gemensam Joint Body. Vi blev hämtade med bil av Lieske La Grange, som är assistent till Pierre Schmidt, VD på Origin Wine. Origin Wine är exportföretaget som köper vin av Du Toitskloof Winery Cellar och är inblandade i Fair Hills projekt. De kallar sig stolt "världens största fairtrade-projekt inom vin". Vår resa gick till ett området Rawsonville i närheten av Paarl, 1 h österut från Kapstaden. Under vår 1,5 dagars rundtur i området fick vi besöka och intervju; personal i deras Community Center, dagis, Craft Center, farmarbetare (2st), winemaker på Du Toitskloof Winery Cellar, arbetare vid vinframställningen, ledning, och farmägare, samt en kortare visit på vinodlingen. Vi hade dock minst en representant från Origin Wine med oss under i princip varje intervju. Många i personalen pratade endast Afrikans, vilket gjorde att vi hade behov av översättning.

4.05 Origin Wine

Vi besökte även företaget Origin Wine och dess VD Pierre Schmidt. Även här blev vi hämtade av hans assistent Lieske La Grande. På plats fick vi observera buteljeringen samt diskutera marknaden med Pierre.

4.06 Vinhandlare Ansgar Flaatten

Efter rekommendation från tidigare grupper bestämde vi oss för att besöka vinhandlare Ansgar Flaatten. Han har länge varit inblandad i Fairtrade-rörelsen i Sydafrika, och var bland annat med och tog fram världens första rättvisemärkt-certifierade vin; "Isabello". Vi träffade Ansgar på kontoret i Paarl, och diskuterade vinindustrin som helhet, FLO-certifieringen, samt andra "etiska" initiativ. Ansgar hade många reflektioner om de utmaningar som finns gällande arbetarnas situation, och om FLO-systemets utformning. Vi fick även en god inblick i industrin som helhet. Där spenderade vi en eftermiddag.

4.07 Treasure Trading - Citrusdal

Med hjälp av hyrbil styrde vi sedan norrut mot Citrusdal (1,5 h norr om Kapstaden), och det nystartade Treasure Trading. Här stannade vi 2,5 dagar, besökte och samtalade med personal på två olika dagis, arbetare vid produktionsanläggningen (4st) vilka även arbetade i vinodlingen, ledning, fackliga ombudsmän på vinkällaren, och farmägare. Vi besökte vinkällaren, och tre farmer; Oudam, Bergendahl, som var FLO-certifierade, samt Keerum, en "konventionell" vinfarm. Vi fick se arbetarnas bostäder, arbetsmiljö, och omgivning. Även här var det stundtals problem med kommunikationen, och någon inom farmledningen var alltid med under intervjuerna. Våra dagar var långa, och resulterade i djupgående diskussioner med de inblandade om Fairtrade.

4.08 Stellar Organics

Vi åkte sedan vidare norrut till Stellar Organics i Clanwilliam. Här träffade vi ledning, ägare, en representant från Joint Bodyn, arbetare inom vinframställningen, och dagispersonal. Vi var även en kort stund och såg arbetarnas bostäder, samt nybyggnationen av staket som finansierats av premien. Trots vårt korta dagsbesök gav det många nya infallsvinklar, då företagets VD förmodligen var en av de mest insatta och engagerade i Fairtrade som vi träffade under vår resa. Här fick vi möjlighet att under en kort stund prata ostört med en representant från Joint Bodyn.

4.09 Charles Back – Fairview

Vi begav oss senare sydöst och mot Fairview, där vi mötte Treasure Tradings nye storägare Charles Back, en affärsman inom vinindustrin i Sydafrika, som bl.a. är känd för att ha donerat mark till ett svart/färgat arbetarkollektiv i Paarl. Med honom diskuterade vi den nuvarande och framtida strukturen av Treasure Trading, vilket blev en viktig fråga för oss under resans gång. Därutöver samtalade vi om Fairtrades framtid i Sydafrika. Intervjun gjordes över en lunch.

4.10 Sammanställning

Under vår långa resa mellan Paarl och Johannesburg fick vi tid att sammanställa vårt material och diskutera frågeställningar och problem som hade uppkommit under vägen. Detta var viktigt för att kunna ställa relevanta frågor till Sandra Kruger i Johannesburg.

4.11 Sandra Kruger - Fair Trade South Africa

I Johannesburg träffade vi Sandra Kruger som arbetar för Fair Trade South Africa. Hon är av allt att döma en av de personer i Sydafrika som vet mest om FLO, och problemen inom vinindustrin. Vi redde ut frågeställningar som hade dykt upp under resans gång, samt diskuterade framtiden inom FLO. Vi träffade Sandra under 2 dagar.

5 Iakttagelser och reflektioner

Här hittar du det vi kom fram till efter att på ett brett perspektiv arbetat med frågeställningen:

*"Är det bättre att köpa rättvisemärkt vin, och i så fall varför?
- Vad innebär FLO-certifieringen för arbetarna på vinfarmerna?"*

5.01 Hur stor är kakan?

Vin skiljer sig självklart mycket i till exempel kvalitet, druvsort och odlingsområde, men eftersom vin i många fall är en statusvara kommer varumärket och den mentala bild som varumärket framkallar vara en avgörande faktor när genomsnittskonsumenten står framför en myriad av flaskor hos sin återförsäljare. Ett starkt varumärke kan ge den vinstmarginal som behövs för att överleva i den tuffa vinbranschen. Ett starkt varumärke kan stå emot förändringar i trender och ekonomi. Ett starkt varumärke sänker marknadsföringskostnader på sikt och när varumärket har blivit etablerat kan producenten ställa högre krav på sin försäljare eftersom konsumenten efterfrågar dessa märken. Genom att de multinationella företagen säljer sina rättvisemärkta viner i bulk går de sydafrikanska vinproducenterna miste om de fördelar som varumärkesuppbyggnad ger. Tyvärr har småskaliga producenter sällan varken kunskaper eller resurser att genomföra den marknadsföring i exportländerna som skulle behövas. Även inom Sydafrika har stora vinproducenter fått upp ögonen för rättvisemärkt och hur certifieringen kan öppna nya marknader. Det kan diskuteras om huruvida de stora företagen som har resurserna att marknadsföra sitt rättvisemärkt-certifierade vin och kan exportera i såpass stora kvantiteter dominerar marknaden så kraftigt att de mindre lokala vinproducenterna hamnar utanför. I slutändan kan naturligtvis detta drabba arbetarna på farmerna. Det är dock inte säkert att de mindre producenternas inkomster kommer arbetarna till del mer än om farmen hade sålt sina druvor till ett större vinföretag. Frågan är hur FLO kan säkerställa att en rättvis del av kakan hamnar hos arbetarna oavsett storlek på företagen.

Just nu pågår en debatt bland aktörer inom Fairtrade i Sydafrika om det är försvarbart att tillåta försäljningen av rättvisemärkt vin i bulk. *Fair Trade South African Wine Initiativ* har preliminärt beslutat att inget rättvisemärkt vin ska få säljas i bulk utanför Sydafrika. Denna fråga har blivit mycket kontroversiellt då ett nytt initiativ från WARP vill öka bulkimportering av vin in till Storbritannien och på det sättet öka buteljering i Storbritannien med egenproducerade flaskor. Detta skulle vara en ytterligare förlust för rättvisemärkta vinproducenter eftersom buteljeringen och framställningen av flaskor skapar många arbetstillfällen i Sydafrika.

5.02 Var skapas värdet inom vinindustrin?

Av en vinflaskas pris går generellt följande % av priset till de olika delarna i kedjan. (Exemplet avser Storbritannien och kommer från Stellar Organics statistik)

<i>Processdel</i>	<i>Procent</i>
	<i>%</i>
Detaljhandel och skatter	49
Distribution (agentens kostnad)	13
Dist. Från SA med båt till annan hamn	3
Dist. Från annan hamn till mottagaren	1,5
Buteljering	9
Bankgarantier	1
Marknadsföring	4
Upfillmentcost	1,5
Vinproduktion i Cellars (framsällning, lagring)	12
Vinodling (druvor, arbete, m.m.)	6

Den globala vinindustrin har blivit "Big Business" men vem är det som vinner? Om priset som konsumenten betalar för en flaska vin räknas som 100 procent så får producenten endast ca 6 procent, vilket för en 70-kronorsflaska innebär ca 4 kronor och 20 öre. Dessa 6 procent ska täcka materialkostnader, investeringar och lönekostnader för farmarbetare m.m. Största delen av kakan får återförsäljaren som tillsammans med skattekostnaden får hela 49,2 procent. Även som FLO-certifierad vinproducent är det svårt att ställa krav då bara några få importörer från Storbritannien står för nästan hela exportmarknaden. Storbritannien har en enorm köpkraft då de 2005 köpte hela 1,127 000 liter rättvisemärkt vin. På andra plats under samma period var Tyskland med i sammanhanget blyga 150 000 liter vin. (Sverige köpte inte tillräckligt med rättvisemärkt vin för att ens vara med i beräkningen).

5.03 Positionering och struktur

Det är idag ovanligt att samma ägare äger och förädlar alla delar i kedjan d.v.s. äger farmer (producerar råvaran druvorna), cellars (producerar vinet), buteljering, export, marknadsföring och försäljning. Stordriftsfördelar har medfört att producenterna av vinet köper druvorna från många farmer.

Vinproducenten säljer inte sällan sedan också vinet för buteljering och export. Projektet Fairhills är ett bra exempel på det. Där producerar sammanlagt 22 farmer druvorna (ca 1000 arbetare sammanlagt). Du Toitskloof Winery Cellar köper druvorna och producerar vinet och säljer det sedan till Origin Wine som buteljerar och exporterar vinet. Origin Wine är ett internationellt stort exportföretag med verksamhet i många länder. Dess affärsidé är att köpa vin, buteljera till olika varumärken och exportera det till olika köpare, såväl till traditionella vinimportörer som till detaljhandel. Därför är det vanligt att samma vin säljs och marknadsförs som olika varumärken, några egna, några andras.

Som framgår av vinflaskans procentuella värden finns högre värden inom de förädlade delarna i kedjan medan flest människor arbetar inom de icke förädlade processerna. Ju mer verksamheten effektiviseras i de förädlade leden, desto mer vinst går tillbaka till ägaren. Därför är det exempelvis lönsamt att samla så mycket vin som möjligt inom ett geografiskt område för olika producenters och detaljhandlars, till exempel för Mark & Spencer räkning, till en fabrik för att därifrån exportera det med olika varumärken.

Precis som mjölkindustrin i Europa strukturerats om efter ägarpositionering de senaste decennierna, pågår samma rörelsemönster inom vinindustrin i Sydafrika för närvarande. Större aktörer köper upp de små vinproducenterna (till exempel Fairviews köp av Citrusdal som numera heter Treasure Trading), och de små farmarna köps upp av större, då de små har svårt att hävda sig i konkurrensen. I exemplet Citrusdal ägde de tidigare farmägarna vinproduktionen Citrusdal, i kooperativ form för att nyttja stordriftsfördelarna. När marknaden och konkurrensen blir större och bolaget nu inkorporeras in i en större struktur blir farmägarna istället minoritetsägare.

5.04 Ägande och varumärken

Det är vanligt med så kallat korsvis ägande av det varumärke, som det FLO-certifierade vinet säljs och marknadsförs genom. Varumärket Fairhills (tillika namnet på projektet) ägs till 25 % av Origin Wine. I den marknadsföring Stellar Organics och Origin Wine presenterar är FLO-certifieringen ett flaggskepp. Samtliga dessa företag producerar eller exporterar mer ”konventionellt” vin än rättvisemärkt.

5.05 FLO-certifieringen

Endast farmerna rörs av FLO-certifieringens sociala kriterier. Likt annan certifiering är den förknippad med en relativt tung administration. Varje certifiering kostar 22 000 rand/år. I samband med att en farm blir certifierad åtar den sig att utföra de krav på säkerhet, renlighet, policys och kompetenshöjning som certifieringen kräver. En gång per år besöks farmen av en FLO-kontrollant som ser till att reglerna följs. Kostnaderna för certifieringen inom farmerna bekostas ibland av vinproducenten, till exempel av tidigare Citrusdal Cellars. Det verkar nästan vara en förutsättning för att en mindre farm ska klara kostnaden. Med tanke på att ”Fair trade-filosofin” till viss del går ut på att stötta småproducenter kan det ifrågasättas om premien verkligen ska vara så kostsam. Det var dock inte alla som klagade på certifieringskostnaden. Men farmerna är ju samtidigt företagare, så om certifieringen inte bidrar till en försäljning vars inkomster överstiger certifieringskostnaden är det inte troligt att man satsar på en FLO-certifiering. Det ska också sägas att många farmer är certifierade enligt flera andra standarder, vilka alla har sin kostnad. Vissa farmägare efterfrågade samordning mellan olika certifieringsinitiativ.

5.06 Premien

Premien från det rättvisemärkta vinet kommer tillbaka från licenstagaren i respektive land, men i slutändan är det naturligtvis konsumenten som betalar den. Beroende på hur man organiserat arbetet finns besluten om dess användande under demokratiska former mer eller mindre nära respektive arbetare. Vissa farmer har en egen Joint Body, till exempel de FLO-certifierade farmerna som producerade åt före detta kooperativet Citrusdal Cellars, medan man i exemplet Fairhills är 22 farmer som har en gemensam Joint Body.

Premien användes i många fall till dagis, samlingslokaler, skolbussar och fritidsaktiviteter, i vissa fall även till att renovera bostadshusen till arbetarna. Det förekom dock meningsskiljaktigheter om vad premien får användas till. Enligt Sandra Kruger, FLO, är det dock helt möjligt om Joint Bodyn beslutar så. Samtliga projekt hade tankar på att köpa eller delfinansiera en ny farm för premiepengarna som helt skulle ägas av arbetarkollektivet, och därmed uppnå en svart ägandeandel som BBBEE och de Sydafrika-specifika FLO-kriterierna föreskriver. Därmed ”behöver” inte befintliga ägare avstå från mark då nya områden kan köpas. Mer om premiens användningsområden finns att läsa i våra producentrapporter om respektive besök.

Premien samt arbetet med ägarförändringar är enligt våra observationer helt klart de delar som tydligast skiljer en FLO-certifierad vinfarm från en ”konventionell”. Båda bidrar de till ett deltagande och gemensamt ansvarstagande bland arbetarna samt till projekt som helt klart verkade höja arbetarnas livskvalitet. I princip alla dessa projekt ser vi positivt på, men de är långt ifrån tillräckliga. Det måste till incitament för arbetarnas frigörelse gentemot farmägaren. Man måste ges realistiska förutsättningar att välja om man vill bo på en farm eller inte, få lön istället för boende och på så sätt kunna hyra sin bostad eller spara till ett eget boende.

Många arbetare vi pratade med betonade återkommande hur de hoppades och trodde att deras barn skulle få bättre förutsättningar än vad de hade fått. Det verkades finnas hopp för att FLO-certifieringen skulle kunna skapa dessa förutsättningar, bland annat genom den utbildning som farmerna måste erbjuda arbetarna (lifeskills, hushållsekonomi, läs- och skrivkunnet m.m.). Dessutom hoppades man i framtiden även kunna finansiera barnens skol- och universitetsavgifter med hjälp av pengar från premien.

5.07 Arbetarnas löner, förmåner och ägande

Under alla besök vi gjorde kunde vi, med våra begränsade granskningsmöjligheter, konstatera samtliga arbetare hade en lön över lagstadsadgad minimilön och förmånerna likvärdiga på samtliga FLO-certifierade farmer. Det ska påpekas att även om inte FLO-certifieringen verkade ha någon större påverkan på arbetarnas förmåner i just Sydafrika så kan den ju ha det i länder med sämre arbetsmarknadslagstiftning, eller i länder där det är ovanligt att lagstiftningen följs. Att löner och förmåner granskas av en oberoende part som FLO kan ju dessutom vara en garant för de relativt starka arbetsmarknadslagarna i Sydafrika verkligen följs av farmerna. Under två besök (Sonop samt Fairhills) träffade vi arbetare som hade märkbart högre löner (runt 1500 rand/mån). Vi kan dock inte dra några slutsatser att FLO-certifieringen leder till högre löner. Processmålet att sträva mot levnadslöner känns i det avseendet alldeles för oklart. Till saken hör att många av farmerna inte hade varit FLO-certifierade särskilt länge. Dessutom är marknaden för rättvisemärkt vin bara en del av försäljningen för många farmer.

Därför är inkomsterna kanske inte heller sådana att de kan motivera en levnadslön till arbetarna. Men med tanke på hur stora delar av vinflaskans pris som hamnar någon annanstans, tycker vi att det bör vara ett mål för FLO att utarbeta kriterier som konkretiserar processmålet om levnadslöner. Det vill säga utarbeta kriterier som garanterar att en större del av kakan hamnar hos arbetarna. Stellar Organics hade kommit längst avseende att fördela ägande till arbetarekollektivet. Ingen aktör hade enskilt svart ägande. Mer om löner, förmåner och ägande finns att läsa i våra producentrapporter om respektive besök.

5.08 Facklig organisering

Inga farmer hade någon egentlig facklig verksamhet. Däremot fanns det fackföreningar närvarande på de vinproducerande företagen, till exempel Treasure Trading (f.d. Citrusdal Cellars). Där höll man kollektivavtalsförhandlingar under vårt besök. De hade dessutom gjort försök att organisera arbetare på farmarna, och antydde att farmägarnas inflytande tillslut hade fått arbetarna att tacka nej till fackligt medlemskap, trots att det tidigare hade funnits ett intresse.

5.09 Svar på frågeställning

Trots att systemet för rättvisemärkt vin långt är långt ifrån perfekt, så tycker vi ändå att det finns argument för att köpa rättvisemärkt vin. Det som framför allt är positivt med FLO-certifieringen är att den är en garant att farmägarna följer arbetsmarknadslagstiftningen, att den skapar förutsättningar för utbildning, samt att premiens förvaltning stimulerar deltagande, kollektivt ansvarstagande och skapar projekt som höjer livskvaliteten för många.

6 Rekommendationer inför framtiden

Här berättar vi om de förslag till ändringar av FLO:s kriterier som vi har kommit fram till. Dessa är till för att säkerställa att arbetarna får en skälig del av "kakan" i den allt mer växande vinindustrin. De är även utformade för att säkra standarden rättvisemärkt, minska risken för förtroendekriser, och förhoppningsvis därmed långsiktigt öka konsumtionen av rättvisemärkt-certifierade produkter. Vår utgångspunkt är att fler och större kvantiteter ska nå världsmarknaden, även inom Sydafrika, samt att konsumenten ska känna en trygghet i rättvisemärkt-certifieringen. Förhoppningen är att ett köp av ett rättvisemärkt vin ska vara en "win-win-situation" för alla.

6.01 Säkerställa arbetarens del av kakan

Arbetarna tjänar för lite, punkt slut. Vi vill att de ska få mer betalt för sitt arbete. För att stärka människor måste de få ta ansvar över sina egna pengar och sin situation. Det är enbart en högre lön som kan göra det möjligt att köpa mat och husrum istället som det är idag, att bostad ingår i förmånerna i lönen från farmägaren. Det kan vid första anblick verka som en god förmån, men skapar ett närmast feodalt system där farmarbetarna är fullkomligt beroende av farmägaren. Genom att istället ge arbetaren en högre disponibel inkomst skapar man förutsättningar för individuell utveckling och frigörelse. Dessa strukturer går dock långt tillbaka i tiden. Vissa arbetare/familjer upplever troligtvis till och med en trygghet i det system som råder då alkoholmissbruket är mycket utbrett och pengarna "istället skulle gå till sprit". Från farmägarens sida verkar de också finnas en vilja över att få visa sitt sociala och religiösa engagemang över att få ge: "We give them", för omgivningen och för sig själva.

Även de förslag om ökat svart/arbetarägande som diskuteras inom farmarna kan ses som stjälp istället för hjälp. Då inget enskilt ägande föreslås kan enskilda personer inte använda sin ägareandel, ex sälja den och använda kapitalet på annat sätt. Ägandet är hela tiden bundet på orten och i de projekt som Joint Bodyn väljer att genomföra. Om du arbetat 30 år på en farm och vill eller måste flytta har du inget kapital att ta med! Hur ska ett spritt ägande och entreprenörskap bland svarta och färgade kunna växa fram under dessa förutsättningar då både lönen är dålig och ägandet inte möjligt att omsätta? Det finns dock en invändning mot denna kritik. Om man inte är van vid ägande, kan det kanske vara ett första steg med kollektivt ägande, för att senare kunna införa privat.

Förhoppningen är att få fram en lösning där arbetaren på sikt till exempel ska kunna välja om de ska bo kvar i bostaden som finansieras av farmägaren eller flytta till ett eget boende, eller spara pengar till utbildning osv. Men att försöka sig på att ändra FLO:s kriterier är ingen lätt uppgift. Kriterierna arbetas nämligen fram i samråd med producenterna. Därför är det viktigt att någon kan föra arbetarnas talan i den dialogen. Vi tvivlar på att det perspektivet når ända fram.

De förslag som vi lägger fram kommer troligtvis inte att skapa någon större entusiasm inom vinindustrin, då vi koncentrerar oss på att förstora och säkerställa arbetarnas del av "kakan". En del vi pratade med tyckte att FLO

skulle ställa större krav på alla led i kedjan, men vittnade också om att detta kunde bli svårt att genomföra. Vi funderade därför på hur man kan skapa ett system utan större övervakning, men ändå garanterar arbetaren en skälig inkomst av försäljningen av det rättvisemärkt-certifierade vinet.

I FLO:s kriterier finns ett processmål om att lönerna ska sträva mot "levnadslöner", men det konkretiseras inte vad en levnadslön innebär. Detta är ett problem, då det leder till stora tolkningsvariationer. Dessutom får en farm som endast säljer 5 procent av sin skörd på rättvisemärkt-marknaden kanske inte tillräckligt med inkomster för att kunna betala ut en "levnadslön" till sina arbetare. Hur löser man då detta?

6.02 Höj "minimipriset" med en bonusdel!

Vi föreslår därför en som vi ser det relativt enkel lösning: att höja "minimipriset" (cost of sustainable production) som uppköparna betalar för druvorna, med en bonusdel. Denna del fastställs i pris per kilo sålda druvor, precis som premien, men delas sedan ut rättvist till de enskilda arbetarna utefter arbetade timmar. På så sättet löser man problemet med att farmen endast säljer en liten del av sin skörd på rättvisemärkt-marknaden, och man slipper införa en stor kontrollapparat gentemot övriga led i kedjan. Det kan heller inte vara FLO:s uppgift att hindra återförsäljare i världen att sätta sitt eget pris på slutprodukten, även om det ibland kan tyckas att de tar ut överpriser "tack vare" rättvisemärkt-certifieringen. Bonusdelen blir direkt kopplad till försäljningen av vinet, och gynnar därför alla. Ett system skapas där arbetarna får mer pengar individuellt, istället för gemensamt, vilket ger förutsättningar för personligt ansvar och frigörelse.

Frågan är hur mycket kan man höja priset som de stora företagen betalar för rättvisemärkt vin – utan att de tappar intresset? Som vi ser det så hänger det på trovärdigheten i rättvisemärkt-certifieringen. Ju större tillförlit konsumenten har att märkningen betyder vad den lovar, desto mer är företagen beredda att betala. Det går således hand i hand med att säkerställa att märkningen inte tappar i trovärdighet. Därför är en sådan här lösning viktigt även i det avseendet.

6.03 Varumärkeskontroll

Med tanke på hur konkurrensen ser ut idag, funderade vi på om vinproducenter o exportörer som själva inte äger farmer verkligen ska få sälja rättvisemärkt-certifierat vin under sitt eget varumärke. Detta kan diskuteras vidare, men risken är att om en sådan regel inför, så tappar de stora företagen intresset. Varumärken är som sagt "allt". I värsta fall betyder det att rättvisemärkt vin endast förblir en marginell företeelse på marknaden, och det gynnar inga arbetare.

7. Källor

- Föreningen för Rättvisemärkt <http://www.rattvisemarkt.se>
- Utrikespolitiska institutet <http://www.ui.se/>
- Blickpunkt Södra Afrika 2007. Afrikagrupperna
- Dagens Industri "Sydafrika på jakt efter superviner"
- LO/TCO biståndsnämnd <http://www.lotcobistand.org/country/48>
- Etiska koder – ett steg på vägen. En fallstudie från citrusindustrin i Sydafrika, den 4 till den 13 juli 2005.
- *Ett land i förändring* – en bok om det nya Sydafrika (2004) Red: Annika Forsberg Langa, Hans Öhrn. Afrikagrupperna
- Fairtrade Labelling Organisation www.fairtrade.net
- Wines of South Africa www.wosa.se
- Intervjuer och observationer vilka är beskrivna under 4. Metod och besök.